

NOMÉS ALLÒ ESCRIT, PERDURA EN EL TEMPS

(MEMORÀNDUM DE FETS QUE RECORDE)

Mariano González Baldoví
2024

NÚMERO DE REGISTRE DE LA PROPIETAT INTEL·LECTUAL **09 / 2026 / 723**

N.º DE REGISTRO DE CEDRO: *IXNWSJXJ-2025-08-30T18:11:43.029*

El present text es va acabar de redactar en juliol de 2024 per a formar part d'un llibre commemoratiu dels fets viscuts en el anys de la transició. El dia que es publique, quedarà en el context per al que estava pensat. Mentrestant, ací li hem fet un lloc. Xàtiva, abril de 2026.

Portada: Xàtiva. Litografia d'un dels dibuixos de Serge Rovinsky publicada en 1932 dins la selecció *L'Espagne grandiose et fantastique*.

NOMÉS ALLÒ ESCRIT, PERDURA EN EL TEMPS

(MEMORÀNDUM DE FETS QUE RECORDE)

Mariano González Baldoví

Regidor de Cultura de l'Ajuntament de Xàtiva (1979-1991)

Ben a propòsit, el text l'he dedicat a reviure els anys que vaig formar part de la corporació municipal, partint de la transició democràtica del 1979 fins el 1982, en que alguns historiadors delimiten el final d'aquell període, continuant amb els anys de les transferències que arribaven de Madrid per matèries que, en el cas de la cultura, s'iniciaren en 1984, i acabant el relat personal en 1991, darrer de la tercera legislatura municipal en la que vaig formar part. No adoptarà un to formal i acadèmic, sinó memorialista, més proper, sense l'exigència de seguir un calendari estricte ni d'aportar xifres, sí solament algunes dates ací i allà, perquè els assumptes recollits tracten de fets viscuts durant una dotzena d'anys i, ara, transcorregudes unes quantes dècades, es veuen més en conjunt, amb les virtuts i els defectes, alhora que proporcionen un punt de reflexió i comparança.

XOCAR AMB LA REALITAT

L'elecció com a regidor de Xàtiva en abril de 1979 va ser inici d'una aventura inesperada per a la que no estàvem preparats cap candidat de cap partit. L'aprenentatge de la mecànica de l'Administració va durar vora un any, al cap del qual estàvem ja en condicions d'encetar el canvi de dinàmica i de maneres, prenent les regnes per tal de conduir l'Ajuntament pel camí que interessava a l'equip de govern, en substitució de l'anterior, marcat pels tècnics dels cossos nacionals. L'afirmació no és en absolut retòrica. En Xàtiva i, probablement en molts altres municipis, els funcionaris dels cossos nacionals: secretari, interventor i tresorer, eren els qui, en la pràctica, gestionaven i governaven els ajuntaments, confeccionat els pressupostos anuals de manera que la seua execució no els hi donara maldecaps, sota el paraigua de la legislació vigent aplicada en aquells aspectes que els fora més favorable. La rutina diària fins aleshores consistia en

que els alcaldes, en acabar la seua ocupació privada, apareixien pel despatx del municipi al final del matí per a signar el que els tècnics li presentaren. Tal esquema havia de xocar frontalment amb les noves corporacions elegides per a governar i administrar. Després de mesos i mesos posant pals a les rodes, en novembre de 1980 s'elevaren a l'aprovació del plenari dos pressupostos: el de l'interventor, i el del nou regidor d'Hisenda, futur alcalde, Miquel Calabuig. L'aprovació del segon va provocar en 1981 la fugida de tots aquells tècnics, moment en que es va poder arrancar, amb l'ajut impagable del nou secretari en funcions, Miguel Alcocel, de bona memòria.

Val a dir que, després de tan gran batalla, havíem après la lliçó i, per tal d'evitar un nou aterratge de tècnics de cossos nacionals formats en anteriors principis i imbuïts del convenciment de fruir d'un poder absolut, durant anys, es mantingueren en la plantilla de personal uns emoluments baixos, de manera que ningú optara a ocupar les places.

Des del primer moment i durant les tres legislatures consecutives que vaig ser elegit, sempre em van encomanar el patrimoni cultural, tant el moble i l'immoble com l'immaterial. Les coses van vindre de manera que ja en la primera legislatura vaig ser l'únic regidor alliberat, el que em va donar una gran capacitat de moviment, no sols per aquest detall, sinó per altre sorprenent que la discreció em prega silenciar. La collita va ser fulgurant: recuperació del nom original de la ciutat, **Xàtiva**, a partir d'un expedient encetat a proposta cursada per Rafael Garcia Ramon a la darrera corporació franquista i oblidat en algun caixó, així com de la bandera d'època foral. La ciutat tenia, per privilegi de Pere IV, una bandera a la que en cas de batalla havien de seguir tots els pobles del seu extens terme. Cert és que la recuperació constituïa una qüestió simbòlica per posar les coses al seu lloc però, posteriorment, va quedar desvirtuada perquè fins els poblets més menuts obtingueren i inventaren banderes sense cap significat ni contingut històric.

Una de les actuacions primerenques que més polseguera va alçar va ser la de la recuperació dels noms tradicionals de carrers del centre històric, emprats amb normalitat pels xativencs, malgrat la nomenclatura vigent del règim, com ara: plaça del Mercat, de la Bassa (nom que a l'oposició li semblava vulgar i de poble), Santa Tecla, Sant Jaume, Trinitat, Corretgeria, Botigues, etc., així com la supressió d'altres de la part nova, José Antonio, Ejército Liberador, Coronel Losas, deutors d'època predemocràtica, o la fixació de topònims ben antics que esmentaven espais o llocs engolits pel creixement urbà, com el de l'Hort de l'Almúnia, que va substituir al nom de Gabriel Miró, traslladat a altra via,

canvi que va incomodar a l'Ajuntament d'Alacant i revoltar a la premsa alacantina, alcoiana, valenciana, fins i tot la de Buenos Aires.

LA PROTECCIÓ LEGAL DELS MONUMENTS

Vingué tot seguit la urgència d'ocupar-se'n de la protecció legal dels edificis singulars o monumentals, pas fonamental per tal d'evitar temptacions d'enderrocaments, així com d'aconseguir de l'Administració ajudes o subvencions per a restaurar i rehabilitar.

Ermita de Santa Anna, en 1976. Foto J.M. Calabuig

Va ser primer l'ermita de Santa Anna. Cal ací recordar que és propietat de l'Ajuntament des de la desamortització del segle XIX, en un enclavament del terme de Xàtiva, i es trobava en ruïna des de 1900, incrementada per la barbàrie municipal duta a cap entre 1976-77 de tombar part dels murs amb explosius per plantar una torre repetidora de senyal de TVE perquè, en opinió d'algun regidor, segons es pot llegir en els expedients, el que calia fer era tirar-la a terra i dur els *florones* (*sic*) al museu, disbarat que es va evitar mitjançant una intensa campanya de premsa.

L'ermita ja restaurada segons projecte de Joaquín Sanchis i ornamentació de Manuel Boix. Declarada monument en 1981. Foto 1990 de José Mª Gómez Aranda.

Va ser restaurada gràcies a les generoses subvencions de la Diputació de València en època del president Antoni Asunción, i de la intervenció subtil i refinada del pintor Manuel Boix, que va modular *in situ* la pendent de la replaça i suprimir certes vel·leïtats arquitectòniques fora d'escala. Posteriorment, es va decorar a través del pressupost municipal. Tanmateix, ben poques persones coneixen que l'enlluernadora ornamentació de les voltes de creueria de l'ermita, inspirada en els celatges dels casalicis de les sepultures reials de Santes Creus, segons projecte del mateix pintor, es va coure per correspondència entre Xàtiva i Nova York, en 1989-90, anys en que l'artista residia en aquesta ciutat. Com són les coses, que ara es pretén declarar d'interés provincial la romeria, que es celebra, diuen, “d’immemorial” i, de tant de dir-ho, es creuen que ho és.

En una de les primeres incursions a la secretaria de l'Ajuntament en busca d'expedients, estirant fils, va eixir d'un caixó la sentència del Tribunal Suprem referent al Palau d'Alarcó, dictada temps arrere, segons la qual, en aquell moment, quedaven nou mesos per a esdevenir en ferma, moment en que l'Ajuntament havia d'atorgar llicència per enderrocar-lo. És ja significatiu que el secretari en fora coneixedor i guardara silenci. Només es podia detindre si es declarava bé de rellevància local, condició a la que no va voler acollir-se la darrera corporació no democràtica perquè suposava una potencial

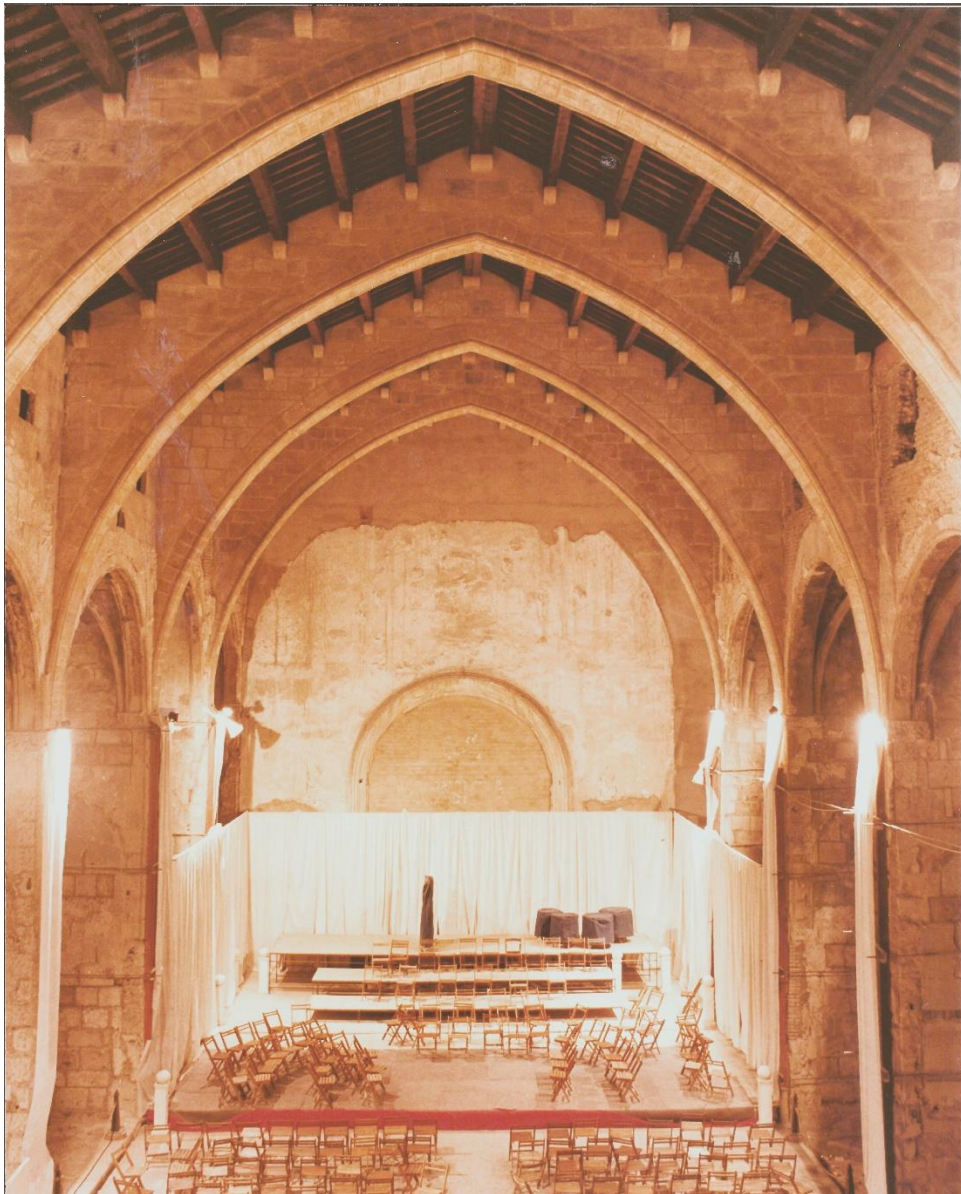
despesa i, a més, considerava l'edifici “*un saco de huesos susceptible de demolición*”. (*sic*). L'oposició minoritària, en la nova corporació eixida de les urnes, també va rebutjar la mesura que salvaria el monument. Els dos edificis, Santa Anna i Alarcó, van obtenir la declaració en març de 1981.

Palau d'Alarcó. Construït en el segle XVII pel governador de Xàtiva Cristòfol Cabanilles, amb la tècnica de la tàpia valenciana, oculta per l'enfoscament de l'errònia intervenció restauradora. Declarat monument en 1981. Foto 1990 de José Maria Gómez.

A partir d'eixe punt, començà un rosari de declaracions de monuments nacionals impulsades, primer, durant la legislatura de Casesnoves i, després, durant les de Calabuig, els dos alcaldes que dipositaren en mi la responsabilitat de dur-les endavant i gestionar-les. L'expedient de declaració de l'ex-església de Sant Francesc estava paralitzat feia

anys. Potser ignoren molts dels que llegiran aquestes ratlles que, el *Plan General de Ordenación Urbana de Xàtiva*, vigent en el moment del paroxisme de l'especulació més desvergonyida, tenia previst obrir un carrer nou, paral·lel entre Moncada i l'Albereda, des de Sant Francesc al Portal del Lleó, tallant i destruint tots els horts dels edificis històrics. Mostra del crim previst són les dons úniques actuacions que van poder perpetrar, les torres conegudes com “*del Cuartel*”.

Església de l'ex convent de Sant Francesc, després de declarada monument nacional en 1981, quan ja estava resolta l'estàtica però encara no l'estètica. Foto de José María Gómez Aranda, 1990.

L'antiga església de Sant Francesc era el tapó que va aturar el projecte, propiciat per les autoritats i els tècnics municipals. Llevàrem la pols i tramitàrem l'expedient de Sant Francesc, que va ser declarat monument nacional en juny de 1981.

En agost del mateix any es va publicar la declaració de monument nacional de l'Hospital Major de Pobres de la plaça de la Seu (i era la quarta declaració només en un any). En abril i agost de 1982, la de l'ex-església i ruïnes del convent de Sant Domingo i el Conjunt Històric Artístic, que per la banda sud es va delimitar fins el barranc de la Solana del Castell, en evitació de l'ascens de xalets que arraparen el paisatge. En maig de 1983, la de la parròquia de Sant Pere, malgrat la desconsiderada resistència del rector; i en setembre del mateix any es va declarar monument nacional en l'apartat d'arqueologia, la Cova Negra i quaranta mil metres de l'entorn natural, adquirits per millor protegir-la.

Façana de l'Hospital Major de Pobres, possiblement obra de l'arquitecte Domingo Gamieta. Declarat monument en 1981. Fotografia anònima cap a 1880.

Finalment, en 1987, la darrera declaració va protegir el solar de la ciutat romana, des del Bellveret fins a ran de les penyes del castell, i des de Montsant a la muralla de la Cova dels Coloms. En total, a més de l'ermita i d'Alarcó, set monuments nacionals en sis anys. Potser algú pot pensar que els expedients administratius de les declaracions es resolien per la intervenció de la fada Campanilla i la seua vareta màgica, però no és cert.

EL PROJECTE DE CIUTAT

No era el final, sinó l'inici per dur endavant un projecte de revitalització de la ciutat antiga, que tenia deserts i parcialment en ruïnes alguns dels carrers principals: Sant Domingo, Corretgeria, Sant Francesc, Moncada, i altres travessers, com Castañeda, Vallés, i places com les de la Seu, Roca i Mercat. Calia dur a cap un projecte de ciutat, situant en el plànol els edificis disponibles en estat més precari, veure d'ajustar-li a cadascun un ús públic, així com quina o quines administracions podien assumir o ajudar a assumir els costos. Era una carrera contra el temps i els pressupostos, i alhora contra els components de l'oposició i contra la premsa, amb el convenciment que, la recuperació d'edificis significatius i la dotació de serveis disseminats per gran part del centre històric, contribuiria a atraure la inversió privada i a incrementar l'ús residencial.

Conjunt històric artístic de la ciutat, declarat en agost de 1982. Foto Ramon Pujol, 2019.

El temps ens ha demostrat que la fórmula, el projecte, van ser útils i encertats, però no van funcionar tan enèrgicament com esperàvem, amb l'obstacle afegit que, durant tota la primera legislatura i part de la segona, la Generalitat Valenciana, -el “Consell Preautònom”, com es deia- era una entelèquia sense transferències ni pressupost. Els nostres interlocutors eren els ministeris de Madrid, bàsicament Cultura, Justícia i Hisenda, i d'allí calia obtindre els vistiplau i les inversions. Les visites als negocis d'aquella selva

mesetària van ser tan persistents i periòdiques, que en certa ocasió una tècnica de Cultura, en veure'm entrar, va arribar a exclamar: ¡Ah, de Játiva, la que está de moda”.

Solar de la ciutat romana, declarat recinte arqueològic en 1987. Foto Mariano González 2010.

1.- L'EIX VIARI MERIDIONAL

Una de les actuacions més urgents consistia en cosir l'eix viari Sant Domingo-Sant Agustí completament esgarrat i en recessió urbana. És ben conegut el llarg procés administratiu, legal i judicial d'expropiació del Gran Teatre i les ruïnes del convent dominicà. Cal anotar, per als que no van viure els fets dels anys setanta, que el convent es va enderrocar a màquina en poc més de dos setmanes, i que els enderrocs no es van retirar, de manera que quedaren *in situ* format una muntanya que en algun punt feia més de deu metres d'alçada, amb una pendent ben a propòsit per a baixar dels carrers Sant Joaquim i Ardiaca Alta al mercat o altres llocs, i vice-versa, per una senda que els veïns van generar de manera natural. Lo més sagnant és que, la destrucció no va servir per a res, quedant tot devastat i soterrat, pel que el desenterrament es va haver de dur a cap durant uns quants anys mitjançant acords amb altres municipis, com Getafe per exemple, organitzant en estiu camps de treball de gent jove, que s'hostejaven al Col·legi Castañeda, per cavar a mà, sense damnar cap carreu ni peça.

Treta a la llum la ruïna i classificats admirablement els centenars de carreus i fragments de nervadures, capitells i claus de volta, per l'arquitecte director de les obres, Vicent Torregrosa, començà la restauració, que fins ara, quaranta anys després, ha pogut

posar en ús i refer la sala capitular, un ala del claustre y l'antiga església, no sense discussions bizantines entre professors de la Universitat, la direcció tècnica, i la nostra proposta redactada a petició de la conselleria, la qual es decantà per la primera, que conservava les gèpes postisses de la coberta del temple, amb l'argument, d'impossible demostració, d'un suposat ús primerenc de la tècnica constructiva de la volta amb tabiquets on descansen els cabirons. Només el primer tram es va poder refer amb una rèplica de la coberta original de fusta policromada, a partir dels models de peces trobades en els ronyons de les voltes

Convent de Sant Domingo. Desenrunament de l'ala sud del claustre, quan encara es trobava *in situ* el permòdol amb l'escut de Maria de Cardona. Declarat monument en 1982. Foto d'autor desconegut, cap a 1986.

Al costat de l'ex-convent, es va construir el nou col·legi Taquígraf Martí, a la façana del qual vàrem demanar a l'arquitecte del ministeri que empraren les peces de la portada barroca de pedra picada d'un dels edificis existents abans en part del solar, enderrocat feia anys, i allí mateix escampades. Tot seguit, a la part de ponent, es va crear el Centre d'Educació Permanent d'Adults, originalment en l'antic col·legi claretià adquirit a la Seu, sense cost, pel procediment d'aprofitaments urbanístics, i, per tancar l'eix urbà, el Conservatori Lluís Milà en el conjunt conventual i l'auditori de Sant Agustí en l'antiga església.

El cas de Sant Agustí mereix unes poques ratlles en aquest text. Seria a mitjans dels anys 60, poc o molt, quan els claretians, que havien usat el temple des de 1923, es traslladaren al nou col·legi a l'altra banda de la via, i van ser rellevats per la Seu en l'atenció cultural del temple, reduïda al de la imatge de la Dolorosa en Setmana Santa, així com a la festivitat de Santa Rita una volta al mes. L'absència de cap revisió i manteniment de teulades, baixants i canals acabaren com era d'esperar: en gener de 1991, s'esfondrà el campanar, arrasant el cor i un terç de la nau i algunes capelles laterals.

A partir de la desgràcia, es va haver d'ampliar l'actuació prevista en aquell eix viari i aconseguir finançament. No va ser fàcil, perquè la propietat, l'arquebisbat de València, no tenia cap presa en tancar un tracte de compra-venda, atès que l'Església era eterna, segons argument repetit *ad pedem leteram* pel vicari, però l'Ajuntament havia de presentar abans del següent novembre el títol de propietat del temple derruït, per tal d'obtenir una subvenció de "Música 92", l'únic programa de la conselleria al que podia acollir-se, per tal com no era un monument declarat.

Esfondrament del campanar, el cor, dos capelles i part de la façana de l'església de Sant Agustí. Foto Perales Iborra 1991.

Com a complement de la reconstrucció arquitectònica i, en algun cas oposant-nos a audàcies poc respectuoses, degudes, potser, al desconeixement i a un punt d'arrogància, l'alcaldia va disposar que ens ocupàrem de tot allò que no fora arquitectura: circulació en el presbiteri, criptes i sepultures, ebenisteria, ferratges, vitralls, socolades ceràmiques,

làmpares, escultures, relleus, pintures murals exteriors i interiors, els dossers i paraments barrocs apareguts, els frescos de les huit petxines i els de les targes del rerasagrari. Estucs, escuts, els frisos i el fastuós pavelló eucarístic del rerasagrari, altars de marbre, de guix i d'alabastre i, recuperar els colors de pilastres, paraments cornises i voltes de l'interior, jugant amb el binomi cromàtic tan xativí i valencià del blanc dominant i els esgrafiats en gris; cap novetat, fàcil de descobrir només rasant amb una moneda les capes de pintura de les parets fins arribar a l'original, com vàrem fer, en compte d'abstruses reflexions teòriques. Va ser tan evident, que no va haver altra opció. No es va poder eliminar del projecte el paviment de marbre de Macael, excessivament sumptuós i mai vist en les nostres arquitectures, sempre pavimentades amb taulers de fang cuit i caironets esmaltats a cada cantó, com es veuen en les fotos conservades i es va fer al Saló Noble de l'Hospital.

Pavelló eucarístic del rerasagrari de Sant Agustí. En dit espai es van restaurar els relleus d'alabastre, les pintures murals, la socolada ceràmica i la fusteria; es va fer la taula d'altar amb el davant-altar; es va dissenyar el paviment, i es col·locà un vitrall regalat pel vitraller Pere Valdepérez. Foto Mariano González 2011.

Sol dir-se que el que no costa no es valora com caldria, i potser de vegades és cert. Ara es diu que els hereus del resultat de l'esforç de tants caps pensants i mans virtuoses, han previst la possible cessió a la Generalitat no sols l'antic convent, és a dir del conservatori, sinó també de l'auditori de l'església, edifici del que, al nostre parer, no és precis desprendre's, i que a més conté peces d'art moble registrades en els inventaris del Museu, entre elles nou pintures i una escultura barroca. No coneguem cap legislació que contemple la opció d'anar regalant els béns immobles i artístics mobles de titularitat pública.

2.- L'EIX VIARI CENTRAL

Seguint el nostre repàs a aquells anys irrepetibles, baixem unes poques corbes de nivell en la trama urbana. La plaça de la Seu només tenia per veïns a l'abat mitrat i un matrimoni major en la casa del costat, (ara ni això), la resta eren els dos monuments més potents de la ciutat: l'Hospital Major de Pobres, propietat de l'Ajuntament i tancat en 1987, que calgué reorientar-lo per tal de no perdre l'ús. En ell van trobar acomodament la Mancomunitat de Municipis i un ambulatori, usos que van requerir la cessió quasi total de l'immoble.

Figuració de com haurien quedat els finestrals de l'Hospital amb dos dels dissenys del vitraller Valdepérez de Barcelona. Foto 2024 Mariano González.

Ací vàrem haver d'intervindre en els acabats i dotacions del saló noble: la restauració de la socolada ceràmica renaixentista, i la restauració i col·locació de dos

magnífiques portes del XVI, de disseny serlià, rescatades de l'oblit dels magatzems municipals, a més, ens ocupàrem de la il·luminació, i la instal·lació del dosser amb la gotera original i les teles, rèpliques noves del molt vell i ratat de l'Ajuntament, aquell que teníem -tenim- per privilegi de Carles II i no va poder posar-se en el nou saló municipal de plens perquè l'espai no tenia prou altura. Almenys es va conservar la tradició, i és un parament no cedit a la mancomunitat. Es restauraren també les pintures i inscripcions de la lògia de la planta alta, que senyalen el lloc que li corresponia a cada component de la junta, segons jerarquia, per a presenciar els espectacles de la plaça. Tampoc es va cedir la joia de la capella, l'ús administratiu i monumental de la qual varia per temporades, sense caure en el compte que té un valor artístic *per se*. A més, es va demanar un projecte per tancar els grans finestrals amb vitralls contemporanis al vitraller de Barcelona, Pere Valldepérez, que finalment no es van fer per no haver prou pressupost.

L'altre monument era la Seu, amb un refillol proper destinat a dotació social, la guarderia en el Palau, construïda amb fons públics, que, malauradament, va tancar als pocs anys. Pel que fa a la pròpia Seu, més que un monument un símbol gegant de la voluntat d'un poble, en acabar en 2008 la magna mostra de la Llum de les Imatges, deixaren aquella sota mínims, convertida en un museu, perquè el culte diari va romandre en Sant Francesc. L'estament eclesiàstic va mamprendre un camí invers al que duia la corporació municipal, debilitant el projecte global. Potser la societat xativenca actual no és conscient de la ferida mortal que en el teixit de la història i la religiositat d'un poble representa l'abandonament de la Seu, en temps un *organisme viu i complex*, d'esplendorós funcionament, i fins i tot amb dependències d'ús exclusiu del capítol civil, una prestigiosa capella de música, ara desapareguda i quinze canongies de les que en queden tres.

Pel que fa a la tenaç actuació municipal, encara va reforçar la zona, imitant el model que havíem vist en les ciutats llombardes, vènetes i toscanes, que havien obert les oficines de turisme prop dels monuments més representatius, instal·lant el nostre punt d'informació turística junt al campanar de la Seu, en l'antiga farmàcia, *Botica Central*, que es va adquirir pel procediment de permuta per uns quants metres quadrats residuals d'una carretera de traçat modificat; és a dir: sense cost. Servei que una posterior corporació també va traslladar, substituint-lo per altre.

Seguírem cap a ponent amb el projecte de ciutat pel desertitzat carrer de la Corretgeria, al que li calia un estímul decidit. Ens centràrem en el pretès *Museo Municipal*, que en la pràctica era un magatzem de pintura bruta, esgarrada i tacada per

l'orina de rates pennades que s'encauaven entre els llenços i la paret, mobles trencats i restes arquitectònics o ornamentals de pedra acumulats sense criteri, ni cap especialista al seu càrrec, uns i altres instal·lats en el desastrat edifici de l'antic almodí, on les teranyines ennegrides pel temps s'estenien de les restes de pedra als murs, fent, literalment, de llit als pàmpols portats pel vent des dels arbres més propers, i un arca antiga de fusta s'usava de comú. Ben significativa la resposta de l'interventor quan reclamàrem una urgent neteja: *"Dígame usted de dónde"*, el que dit d'altra manera volia dir que al pressupost no hi havia cap partida per a neteja d'aquell edifici, resposta que mostrava el nul·l interès de la corporació pel patrimoni de la ciutat, i alhora qui manava realment en l'Ajuntament.

Restauració del Felip V. Autors, Clara Quintanilla, després del Prado (†), Paloma Hernández, Almudena Sánchez, actualment en el Prado. Enrique Quintana, actualment en el Prado. Foto J.M. Calabuig 1982.

Es restaurà l'almodí, i es va ampliar el contenidor museístic amb l'edifici mitjaner, que prèviament calgué aconseguir del ministeri d'Hisenda la reversió al municipi, que l'havia cedit en 1923 per a la sucursal del Banc d'Espanya. Ben prompte es va dotar d'un tècnic que mai havia tingut. Es restauraren i ordenaren els fons, començant pels més representatius, mitjançant beques anuals a alumnes del darrer any de carrera de l'Escola de Restauració de Madrid, tutelats per un professor. En el pati de l'almodí es va improvisar un taller de campanya amb mitjans tècnics elementals, on treballaren sense

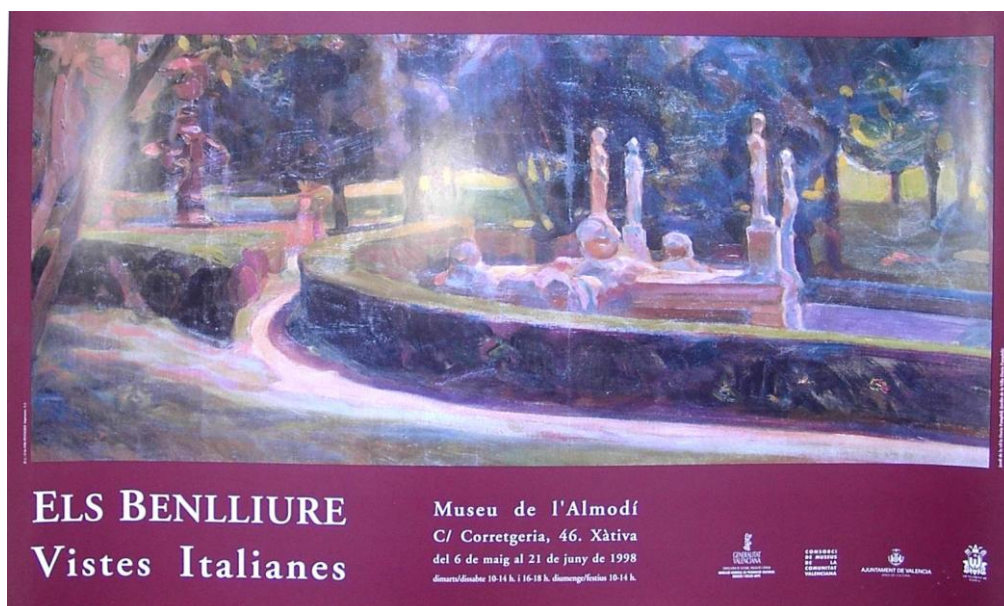
cap compensació econòmica –només allotjament i menjar en el Margallonero–, entre altres, Almudena Sánchez, que anys després, ja restauradora oficial del Museu del Prado, seria notícia internacional amb motiu d’haver restaurat la versió de Madrid de la Mona Lisa, i després obres de Fra Angelico, Ribera, Velázquez, Goya, etc. Altre company del grup que va intervindre quadres de l’Almodí va ser Enrique Quintana, actual *Coordinador Jefe de Restauración y Documentación Técnica del Museo del Prado*. Com es veu, no confiarem el nostre patrimoni al primer *manitas* que passava per allí.

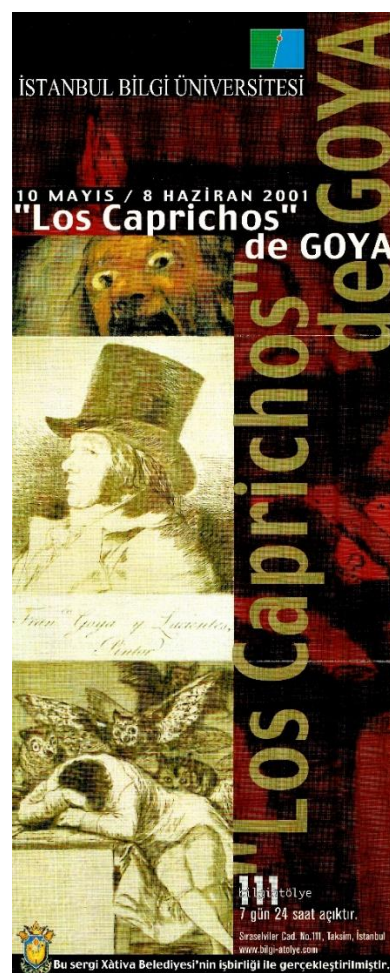
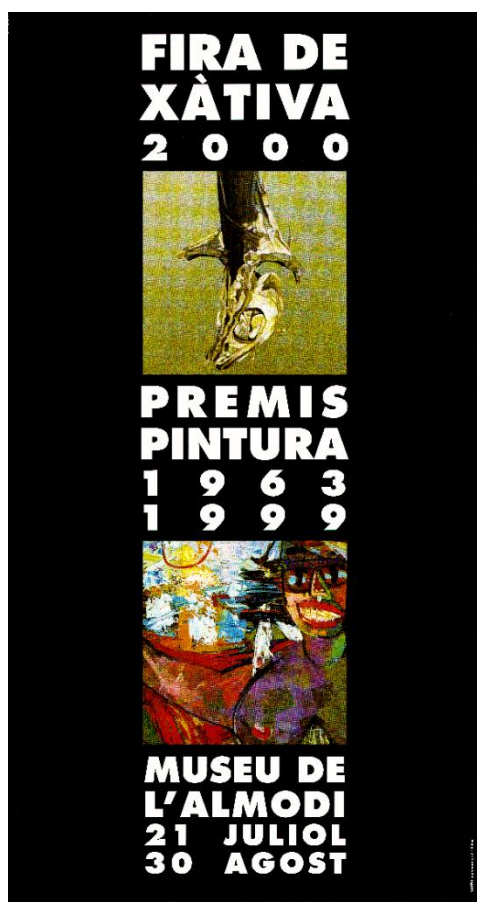
28 de Juny de 1985. Inauguració del Museu de l’Almodí. D’esquerra a dreta, el regidor de cultura, el director del museu, Carles Sala, la subdirectora del Museu del Prado, Manuela Mena, el síndic de comptes de la Generalitat, Manuel Girona, l’alcalde de la ciutat, Josep Miquel Calabuig, el conseller de cultura Ciprià Císcar, els arquitectes Giorgio Grassi i Manuel Portaceli, i el diputat Vicent Vercher.

La coincidència de confiar la restauració de l’Almodí als prestigiosos arquitectes Grassi i Portaceli, i la fluida relació existent entre el director de patrimoni de la Generalitat, Tomàs Llorens, i el del Museu del Prado, Alfonso Emilio Pérez Sánchez, va cristal·litzar en el dipòsit de quaranta-dos quadres, vinguts des de Madrid a l’Almodí, confiança i reconeixement del bon camí encetat, que va merèixer el comentari públic d’un conegut personatge de la ciutat qui va expressar “la poca categoria que teníem, perquè ens havien enviat de Madrid la runa que no volien”. Malgrat les opinions i ambient tan

poc estimulants nascuts de la mediocritat, anys més tard, el nostre modest museu, amb un pressupost insignificant, es va convertir en una institució de referència, respectada molt

Cartells de tres exposicions del museu. Fotos Arxiu Municipal

més enllà del territori valencià, com acrediten les nombrosíssimes peticions de préstecs de peces de les nostres col·leccions, fetes pel ministeri de cultura, per institucions i governs autonòmics, així com museus espanyols i estrangers, per exposar-les en Sant Petersburg, Brussel·les, Londres, Nova York, Mèxic DF, Estambul, República Dominicana, Algèria i Marroc, a més, clar, de moltes ciutats espanyoles. Prestigi completament malbaratat en els darrers anys.

Poc més avant de la refundació de l'Almodí, gràcies al bon enteniment amb Clementina Ródenas, en aquell moment regidora d'Hisenda de l'Ajuntament de València, es va adquirir, sense cap despesa per a l'erari municipal, la ruïnosa Casa de l'Ensenyança a la fundació presidida per aquell ajuntament, inoperant des de feia més de seixanta anys, preparant el camí per a ampliar el museu, el que va quallar passats uns anys, però amb uns criteris errats que abocaren al museu a l'anonimat, aspectes que no tenen cabuda ara i ací.

Llar del jubilat, en l'antiga casa pairal nobilària que havia acabat sent un magatzem de ferralles i mobiliari urbà trencat i inservible. Foto José María Gómez 1990.

Altra actuació en la mateixa línia de donar vida al centre històric amb serveis socials o culturals es va ocupar de rehabilitar l'antic palau dels Joan de la plaça de Roca per a Llar del Jubilat, que fins aleshores constituïa un dels tres magatzems municipals, ple de gom a gom, tant la part edificada com l'hort, de pupitres trencats, faroles, bancs vells i retirats dels jardins, ferros, baranes, balcons, materials de construcció i altres que no hi ha lloc per a descriure.

3.- L'EIX VIARI SEPTENTRIONAL

Potser l'actuació més eficaç va ser la duta a cap en l'eix Moncada-Trinitat-Àngel, plaça de Sant Pere. En aquells anys, a més de la font de Ferran VII en la plaça de Sant Jaume i la del Lleó, es van restaurar altres quatre fonts reials monumentals de la ciutat situades en dit recorregut: les de Vint-i-Cinc Xorros, Alexandre VI, Trinitat i Sant Francesc. L'aigua arribava a les fonts per gravetat. En les que tenen estructura d'arbre i copa, pujava fins el nivell del canal que les abastia, i rajava pels xorros. Part del mal que patien es concentrava en la copa, perquè, amb el pas dels anys, l'aigua l'empeltria i rosegava la pedra envoltant-la de molsa i altres vegetals perjudicials. Es va evitar folrant les copes amb fibra de vidre o polímers. No obstant, com ara arriba tractada, el cloro ha rosegat el metall dels xorros (Trinitat) començant de nou a perjudicar la pedra.

Fonts de la Trinitat i de Ferran VII, restaurades en 1980. Fotos J.M. Calabuig

Fonts d'Alexandre VI i Sant Francesc en 1983. Fotos J.M. Calabuig.

La parròquia de Sant Pere que feia poc havíem aconseguit que fora declarada monument nacional, es va haver de tancar per perill de ruïna, i es va restaurar a càrrec de la Conselleria de Cultura, despullant-la de l'afegit barroc per tal d'evitar l'esfondrament, a causa de les espentes laterals de la volta de canó sense l'auxili dels murs de càrrega, eliminats al segle XVII, i recuperant l'edifici medieval, el valuós enteixinat, així com el contingut pictòric, tant el de la coberta polícroma, com el mural i el dels tres retaules. Acabat tot, tornà a obrir de nou, mantenint-se com a nucli religiós del barri.

Església de Sant Pere. Declarada monument en 1983. Foto de 1990 de Josep Mª Gómez

Cap a ponent, en el carrer de l'Àngel, en l'edifici de l'antic Centre d'Higiene, transferit per l'Estat a la Generalitat, a la qual l'Ajuntament va reclamar la devolució, es van instal·lar els serveis fonamentals de la Policia Nacional, comissaria, carnets i passaports. Ja en la plaça de la Trinitat, s'aconseguí establir un altre servei públic de la màxima importància, el de la Justícia que trobà una seu digna en el Palau d'Alarcó, hui en perill de quedar buit pel nou trasllat dels jutjats, sense que es conega cap destinació alternativa. Com era ja habitual, la tramitació, gestions i treballs no es van lliurar de llargues peripècies legals, administratives, polítiques i econòmiques.

L'absència total de vigilància durant les obres de rehabilitació, quan ja l'edifici estava cedit a Justícia i per tant sota el seu control i custòdia, va propiciar el robatori dels taulells de contrapetja de l'entresol, que vàrem tenir la sort de recuperar en un antiquari per a reposar-los. Sembla difícil de creure, però els van tornar a robar, com robaren gran part de les contrapetges de la gran escala principal, ara substituïdes per rèpliques, així també com els taulells barrocs del sotabalcó principal, format originalment per grans girasols, també substituïts per altres models i composició diferents. En el mur nord del saló, que estava i està fora d'esquadra, eliminaren l'enorme porta de dos fulles, estil Carles IV, guardada en un magatzem com a peça inventariada del museu, que donava pas a una capelleta i el regularitzava, ara queda un cartabó sense sentit. Finalment, com era d'esperar, pavimentaren la planta noble de marbre, un material de gran noblesa, idolatrat per certs arquitectes, que pretenia dotar d'èmfasi i dignitat representativa a la Justícia, però era completament aliè a l'arquitectura valenciana del XVII, quan va construir el palau el governador de Xàtiva, Cristòfol Vilarrasa Cabanilles, també conegut com Cristòfol Cabanilles Fenollet, comte del Casal. Finalment, també ignorant en quin edifici estaven actuant, enlluïren amb morter o altre material les façanes, ocultant la magnífica fàbrica de tapia valenciana, una modalitat constructiva exclusiva de la nostra terra, feta per a estar vista, com en l'Almodí, per exemple. I en estos dies ha eixit en premsa la notícia que volen repetir la ignorant actuació "*reparando los desconchones*", quan el que cal fer és eliminar l'enlluït fals i postís, deixant a la vista la textura original de la tàpia.

Passant avant, hi havia en la mateixa placeta un antic convent que li donava nom, el de la Trinitat, d'esplendent portada coneguda per una famosa fotografia feta per Laurent en el segle XIX, de la qual en la ciutat es deia, segons els oracles de les llegendes urbanes, que l'havien arrancada i venuda a Mallorca. Era de l'antiga església conventual que, des dels decrets de Mendizábal de mitjans del segle XIX, va tenir usos diversos, privats,

polítics i municipals, i patir una reforma molt destructiva, fins quedar abandonada i esfondrada la primera planta. Com no era lògic que un mur de la façana d'un edifici aparentment de finals del XIX, fera vora metre i mig de grossària, sospitàrem que la portada famosa, encara que feta malbé, estaria oculta *in situ*. En efecte, va eixir a la llum en novembre de 1979, als cinc minuts de picar la corfa de guix. Recuperada amb fons de la Diputació, així com habilitat tot l'edifici per la Conselleria de Cultura, va passar a albergar l'Arxiu Municipal, no sense l'oposició política corresponent, actitud constant en totes les legislatures.

Troballa de la portada dels Trinitaris, oculta sota els arrebossats de guix. Foto de 1988 de R. Sicluna.

L'esmentat eix viari, el més septentrional de la ciutat històrica, continuava pel carrer de Moncada, semidesert de veïnat en aquells anys. En principi, no massa podia intervindre's en un seguit d'immobles de l'Estat, de particulars, d'eclesiàstics i de societats recreatives. No obstant, les casualitats es concatenaren favorablement. L'Estat havia revertit en la Generalitat la propietat de l'edifici de l'antiga seu de la Falange i de l'emissora *Radio Játiva*, *EAJ 18 de la Red Española del Movimiento*, situades en una casa pairal que segles abans pertanyia als Rotglà i després a una branca dels Sanç, ara

coneguda amb l'erroni nom de Sant Ramon-Bonivern. Al poc, el Consell de la Generalitat Valenciana va cedir l'ús al municipi per a establir en ell la Casa de la Joventut. No podem evitar deixar constància que, en les obres de habilitació de l'edifici, abans de la reversió, es va eliminar, picant a propòsit, el collarí de flors esculpides d'un dels pilars dels arcs gòtics de l'entresol, per a que "fera joc", segons m'explicaren, amb el de l'altra banda, en el que ja no existien. Igualment, volem deixar testimoni que, en la part de l'entresol que dona a la façana, va eixir un enteixinat policromat del segle XIV en forma de flamerades blaves, blanques i roges -que, seguint el mateix criteri de les floretes picades que molestaven- es va cobrir amb plaques d'escaiola, i allí continua amagat.

Antic Saló de ball del Casino Setabense, convertit en Saló d'Actes de la Casa de la Cultura. Destaca la potent presència de les làmpares, que en el projecte estava previst eliminar-les. Foto de 1990 de José María Gómez.

A la banda d'enfront, els canvis socials experimentats en els darrers decennis que van deixar obsoletes gran part de les societats recreatives o *casinos*, van propiciar que, a iniciativa dels socis, s'oferira a l'Ajuntament l'edifici del Casino Setabense que havien deixat d'usar feia uns anys, situat en el carrer de Moncada, el qual va convertir el noble palau, antigament pertanyent al llinatge Sanç, en magnífica Casa de la Cultura. També ací vàrem haver d'oposar-nos a la supressió de totes les làmpares, tant les murals com les de sostre dels dos salons, el de Moncada i el que dona al pati, que el projecte preveia eliminar

i substituir per il·luminacions *modernes i funcionals*. Es restauraren totes en la fàbrica Martínez i Orts de València amb fons municipals, a banda del pressupost de la rehabilitació. Ni la Casa de la Juventut ni la de Cultura estaven previstes ni programades, pel que van afavorir el projecte global, i permetre incrementar les dotacions públiques.

Finalment, altres esdeveniments fortuïts van arrodonir les intervencions en dit carrer. Va ser el primer l'intent fallit de crear en el palau de Montortal un museu d'art contemporani, proposta acceptada pel president de la diputació, Manuel Girona, i avalada pel crític d'art Vicent Aguilera, però que, vist en la distància, ens sembla poc apropiat, tant per l'espai com pels accessos. Arribades les transferències a partir de 1984 i, malgrat l'èxit comparatiu amb el museu de Vilafamés, i com no, de la invencible oposició de València, de nou, des de la capital es va considerar que un gran museu d'eix eix havia d'establir-se en una ciutat que tinguera universitat i aeroport: era l'Ivam. Sinèrgies que, si les porten al límit o absurd, acabarien concentrant tot en el mateix lloc a costa d'empobrir a la resta, convertint les grans ciutats en capitals de res i de ningú, perquè totes haurien quedat voltades de desert. No obstant, aquella proposta va servir per accelerar la compra del magnífic edifici medieval de Montortal per un particular, que el va redreçar.

La segona intervenció va afectar a l'ex-església de Sant Francesc, de la que hem tractat més amunt, la qual va ser restaurada en diverses fases, "*primero la estática, después la estética*", com deia l'arquitecte del ministeri de cultura, Cervantes Martínez. I així es va fer. Resolta *la estática*, va funcionar durant uns quants anys com a espai de concerts de banda, exposicions, etc. En 1988, ja amb les competències transferides, el director general de patrimoni va intentar dur a la pràctica un acord amb l'arquebisbat, semblant al que havia funcionat en el cas de Morella, pertanyent al bisbat de Tortosa. En essència consistia en que l'Església conservava la propietat de Sant Francesc, que restauraria la conselleria i en aquella s'exhibirien les col·leccions d'art gòtic de la Seu i les de l'Ajuntament, el qual es faria càrrec de les despeses de personal tècnic, administratiu i les de manteniment. Un museu d'art medieval en el centre de la ciutat. Com el pensar de l'arquebisbat de València no era el del bisbat de Tortosa, la proposta no va eixir endavant. Per contra, en 2006, la Generalitat va acabar la restauració *-la estética-* per traslladar provisionalment a Sant Francesc el culte de la Seu, on havia de celebrar-se la magna mostra "Llum de les imatges". En acabar l'exposició, la provisionalitat va

esdevindre permanent, quedant la Seu amb un ús residual, com dèiem més amunt, enormement desfavorable a la revitalització del centre històric.

La darrera intervenció en el carrer de Moncada va tenir lloc en 1992, construint un local parroquial, en un solar annex a Sant Francesc, barat a l'adquisició de la ruïna de l'ex-església de Sant Agustí, de la que també s'ha parlat abans.

EL CASTELL I EL RECINTE EMMURALLAT

Ens ocupem ara del castell, qüestió que mereix una atenció detinguda. Tots en Xàtiva coneixien que pertanyia a Gregorio Molina, propietari de la fàbrica *Papelera de San Jorge*, el qual mantenia relacions comercials amb Ángel Ortuño, acabades desfavorablement per al senyor Molina. Dita situació hauria quedat en l'àmbit privat de no ser pel fet que Ortuño va demanar, a canvi del deute, la propietat del castell, amb la particularitat que ell era vicepresident nacional de *Fuerza Nueva*, el partit feixista del moment. Tota l'esquerra i la progressia local es va espantar de la possibilitat que s'instal·lara al castell un cau de propaganda i formació d'extrema dreta. Era 1979, any en que començava a caminar el Consell Preautonòmic del País Valencià, amb una presència decorativa per no tenir cap competència transferida i, per tant, pressupost zero. Va ser l'alcalde Casesnoves qui aconseguí la intervenció del Conseller de Justícia i Interior, Ferran Vidal, el qual, movent els fils que podia, va convèncer a la Caixa d'Estalvis de València que el comprara i obrira per primera volta al públic.

Passats uns anys, els caixes van anar perdent el caràcter social i evolucionaren cap a activitats pròpies de la banca privada, culminades en la llei de 1985 de Regulació de les Caixes. A partir de dit canvi, van haver de desprendre's de passius immobilitzats, com eren el castell i quasi tota la muntanya per darrere i per davant. De nou, el castell de Xàtiva eixia a la venda a finals dels anys vuitanta. En aquesta segona embranzida, ja en temps de l'alcalde Calabuig, es va posar tot l'intent en que fora comprat per a Generalitat, perquè tan enorme càrrega de despeses en restauració i manteniment era inassumible per l'Ajuntament. La proposta va arribar a bon port gràcies a la receptivitat dels consellers de Cultura, Císcar, i d'Hisenda, Birlanga. D'acord amb la proposta feta per Xàtiva, la Generalitat va adquirir el castell valencià més important, i atendria a la restauració i manteniment arquitectònic del recinte fortificat, i l'Ajuntament obtindria la cessió d'ús i es faria càrrec de les despeses corrents i de personal.

Els Castells de Xàtiva i el recinte murat, adquirits per Bancaixa en 1980 i per la Generalitat en 1990. Foto de 2010 de Mariano González.

Pany de la muralla de llevant, de propietat municipal per agrupació de parcel·les rústiques en 1983. Foto de 1990 de José María Gómez Aranda.

De vegades sembla supèrflua gran part de moltes d'aquestes explicacions i puntualitzacions, però l'experiència ens ha ensenyat que, la majoria de la població que no ha viscut els fets, té la convicció o percepció que les fonts, els monuments, les dotacions culturals o socials han sigut així des de sempre. Mentre que altres, que sí van viure aquell renàixer, si no aconsegueixen apropiat-se dels mèrits o treball aliens, voldrien que aquests desaparegueren esborrats en la boira. És una pràctica que no cal adjectivar. Per dita raó, de vegades convé acudir a l'antiga sentència romana que afirma que, només el que queda escrit supera el pas del temps: *Scripta manent*, lema que titula la present *memoràndum*.

No van acabar ací les atencions al castell, o més exactament a l'extraordinari recinte de muralles que baixa cap a la ciutat, com veurem. La descripció registral de la propietat del castell no incloïa el tram de muralla que va des de Montsant fins a la gran mossa junt a les torres de pas cap al carrer Sant Cristòfol. Regirant expedients i escriptures, topàrem amb la sorpresa que la caiguda oriental de la serreta en la que s'assenta el dit tram de muralla era de l'Ajuntament, com també la de la banda de ponent, i que una i altra parcel·les rústiques afrontaven amb el mur, una *tàpia* sense cap titular dominical. Una situació, com sol dir-se, de llibre, que va consistir en fer els tràmits pertinents per ajuntar en una sola les dos parcel·les, i inscriure com a bé municipal la construcció existent que la creuava de dalt a baix. El pas següent es va donar a la primera oportunitat: restaurar tot el llenç, que figura en els papers sota el nom de "Muralles de Llevant", en el moment just en el que el penós estat de la fàbrica encofrada anunciava un esfondrament inevitable de les torres.

Per aquell temps, començà també una actuació en els bancals entre el Bellveret i la carretera del castell, comprats a la Seu, i en els voltants de l'ermita de Sant Josep. En els anys seixanta s'havia dut a cap una revolució en l'abastiment d'aigua a la ciutat, consistent en la construcció de dos dipòsits soterranis d'aigua al subsol de l'ampla costera elevada del Bellveret. Accediren a la cota necessària cavant trinxeres per diversos llocs des de l'esmentada carretera, de manera que seccionaren de través els bancals, els quals quedaren separats per fosses o talls de deu metres o més d'alçària, i d'amplària la de les pales excavadores. Acabaren els dipòsits, però com no es van refer la topografia, els bancals i els caminets quedaren destruïts i l'entorn natural, tot a la llarga des de la llengua de l'alteró a la carretera, com un territori de guerra. La intervenció era ben fàcil: només es tingueren que reblir les mosses, i recuperar el paisatge i el perfil anterior, el que es va dur a cap segons projecte de l'arquitecte Portaceli.

Cal ací esmentar dit projecte redactat pels prestigiosos Portaceli i Giorgio Grassi, professor de l'Escola d'Arquitectura de la ciutat de Milà, per a consolidar els fonaments de la muralla del Bellveret, enderrocada al segle XVIII, alçant alguns paraments per recuperar intuïtivament el perfil del mur desaparegut. L'execució exigia una excavació prèvia de tot el terreny afectat, la qual va traure a la llum un seguit continu de fonaments de cases i habitatges medievals de molt difícil i car manteniment per la impossibilitat del drenatge de les pluges, i per tant de l'ús posterior com a passeig. Des de la direcció general de patrimoni, Tomàs Llorens va considerar que es conservaria millor el conjunt arqueològic si, després de documentar-lo amb tots els requisits legals, es tornava a colgar, com es va fer. En canvi, el projecte del perfil de la muralla no va arribar a bon port.

Creu renaixentista del gremi de fusters i obres de vila. Restaurada per l'Ajuntament en 1981. Foto de 1990 de José María Gómez.

Sense eixir encara del recinte de l'antiga ciutat romana, paral·lelament, es va buidar d'enderrocs i pedres l'aljub existent baix la replaça de l'ermita, la qual es va pavimentar amb l'única col·laboració econòmica de les senyores devotes dels Set diumenges de Sant Josep, perquè altres col·lectius ciutadans no van voler saber-se'n res.

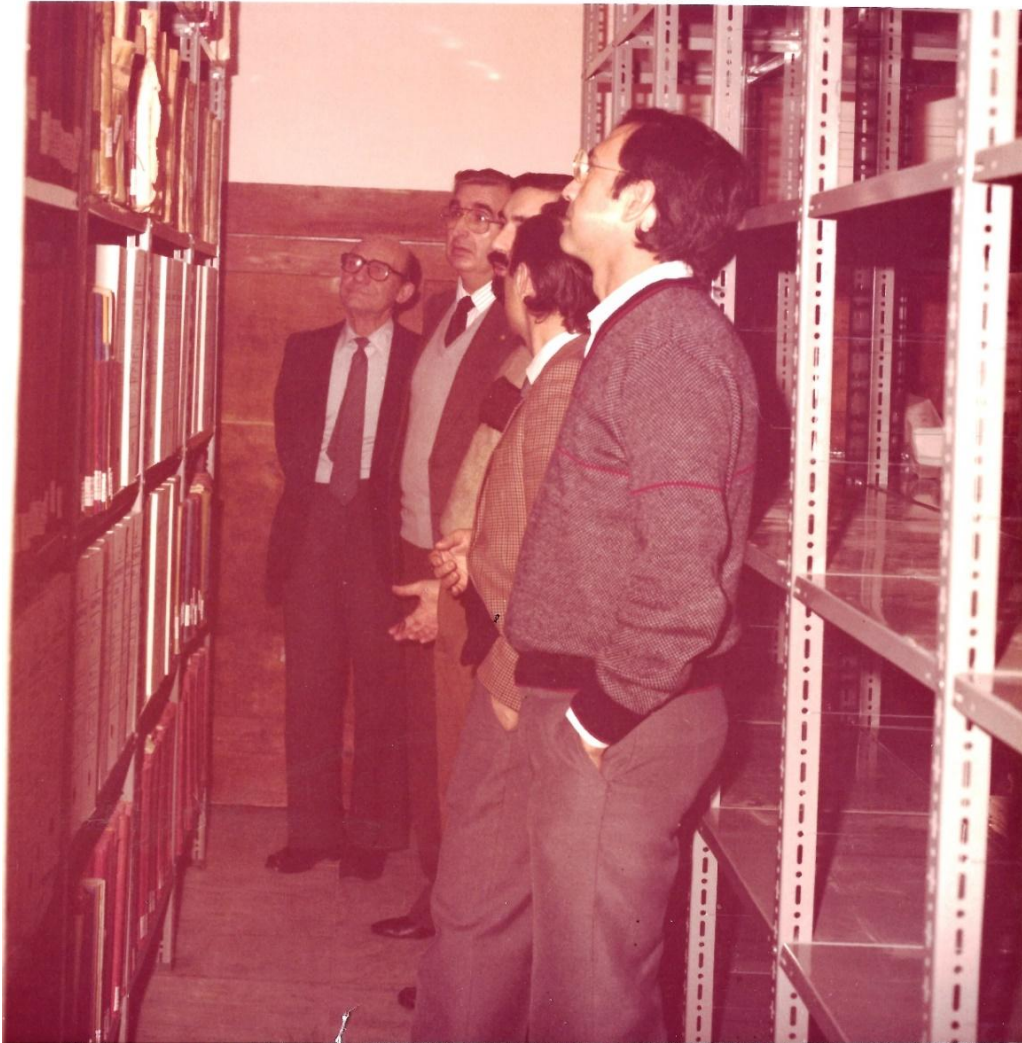
Es referen murets i plantaren xiprers en la plaça i en la resta de la caiguda de les revoltes del camí que va de l'ermita al carrer de l'Ardiaca, amb l'ajuda d'alguns joves sensibles als aspectes del medi ambient. I, finalment, es va restaurar la creu renaixentista del gremi de fusters i obrers, alçada sobre una columna romana en la replaça nord. Una millora notable en els espais públics que ara l'església pretén ser seus, aportant una inscripció registral, nul·la i dolosa de l'any 2002, en la que la Seu s'havia inscrit com a propis el Bellveret i tota la zona de via pública que envolta l'ermita, vulnerant diversos articles del dret civil i ignorant que els espais d'ús i domini públic són inembargables, inalienables i imprescriptibles i recuperables d'ofici en qualsevol moment. Davant tal espoliació de les propietats municipals, l'Ajuntament no ha tingut més remei que defensar els drets i interessos públics, demanant l'anul·lació, la reversió, i el cessament d'ús de la via pública per a actes privats. Complementàriament, es va canalitzar el gran barranc que baixa de la serra, des de la zona més pròxima a Montsant fins la part de les Santes. Va ser en el desbrossament i neteja quan van aparèixer fusts de columnes romanes de Buixcarró que es col·locaren en la replaça de San Josep, així com un brocal de pou ben antic, que es decidí instal·lar en l'aljub de davant l'ermita de Santa Anna.

EL PATRIMONI DOCUMENTAL

És imprescindible ocupar-se'n dels documents, els pocs que havien quedat de la memòria i drets de la ciutat després de la Crema. L'arxiu que vàrem conèixer estava en la segona planta de la banda sud de l'ajuntament antic, abans convent de Sant Agustí. S'arribava a ell pel mateix corredor que duia als jutjats, aquests a l'esquerra i l'arxiu a la dreta i enfront, tancant l'espai, un balcó que donava al pati de l'antic Col·legi *dels Padres*. Davant el balcó, en terra hi havia un muntó considerable de carpetes i lligalls, que poc després es va saber que eren papers de l'arxiu que aprofitaven per encendre l'estufa de llenya del jutjat. La sala de l'arxiu estava abandonada, potser des de que Sarthou va deixar d'usar-la. Un puntal de fusta sostenia el cel·ras de canyís, negre de fongs, que havia cedit per una gotera i amenaçava caure sobre les prestatgeries. Hi havia finestres sense vidres per on entraven la pols i la pluja, els insectes i els gats amb puces.

Quan el diari *Las Provincias* va publicar una entrevista a l'arquitecte municipal en la que comentava que en els jutjats es cremaven papers de l'arxiu per encendre l'estufa, el secretari va recordar que, en absència d'arxiver, per llei, li pertocava a ell la custòdia que, com es veu, no exercia. L'enfrontament va acabar amb la desaparició de l'arquitecte. L'Ajuntament va concloure el trasllat a l'Albereda, i l'arxiu va quedar abandonat en

l'edifici antic, perquè al seu custodi legal no l'importava gens. Al poc de temps, encomanàrem una ordenació d'urgència i desinteressada als professors de l'IES Josep de Ribera, Ramon Ortolà, Germán Ramírez i Sebastià Garrido, potser col·laborara algun altre que no recorde, a tots els quals es deguem un agraïment. I en acabar els treballs possibles, tots els documents es van traslladar a la dependència de la nova Casa de la Ciutat que havia sigut caixa forta de quan era Banc d'Espanya. I allí va quedar protegit fins que es va poder traslladar al nou edifici de la plaça de la Trinitat.

Visita en desembre de 1985 a la instal·lació provisional dels documents de l'Arxiu Municipal, en la caixa forta de l'Ajuntament, amb assistència de l'alcalde Calabuig, José Maria Simó, president de Bancaixa, i Ricard Avellán, diputat de cultura. Foto d'autor ignorat.

A més del tresor documental del municipi, a través de notes de Sarthou ens arribà notícia de l'existència de l'Arxiu Històric de l'Hospital, que buscarem per tot l'edifici, fins trobar-lo en un armari de paret de la *contraloria*, tancat “des de sempre”, segons ens digueren, que, per no haver clau ni ningú saber què hi havia dins, es va haver de despanyar. Dins estava el poc que quedava de documentació antiga perquè una part, que

les monges havien vist en un arca de les andanes, s'havia consumit feia temps com a paper higiènic. Aquell arxiu va ser catalogat en 1982 per un jove llicenciat, i aleshores seglar, Vicent Pons Alós, que amb el temps arribaria a canonge arxiver de la catedral de València. El fruit de posar els documents a l'abast dels investigadors, va ser immediat, i es materialitzà en articles, màsters i tesis doctorals.

A més, la casualitat i la sort es van aliar per a que el legat de Sarthou també anara a parar a l'arxiu municipal i al museu. Feia temps que coneixíem que, a partir de la mort de don Carlos en 1971, la seua filla custodiava tot el patrimoni cultural de son pare, part en el pis que habitava en la planta cinquena d'un edifici de l'Albereda, i part en altre, dos plantes més amunt. Atès l'estat de donya Lidia, la destinació final d'aquells béns pertanyents a una persona sense hereus, estava en l'aire. Férem una consulta amb cert notari informant-li que, en una de les visites a sa casa, aquella ens havia mostrat, entre els papers de Sarthou, no pocs procedents de l'arxiu municipal que l'erudit, en algun moment, s'havia emportat al seu domicili per a redactar algun article, i allí van quedar oblidats anys i anys. Ens va dir que el camí a seguir, en tan punt faltara, era personar-se en el jutjat manifestant que l'Ajuntament era part interessada en aquella herència.

Entrada i pati d'un palau desaparegut de Xàtiva, potser la casa del duc de Gandia del carrer Moncada, en un quadre del llegat Sarthou. Foto del Museu de l'Almodí.

Les coses van eixir millor del que podria esperar-se en tal situació d'incertesa, perquè, per una improbable casualitat, donya Lidia va fer testament davant aquell notari que havíem consultat feia dos anys, i va deixar a l'Ajuntament tot el patrimoni artístic, documental i fotogràfic que hi haguera en els dos pisos. En 1990, junt amb altre legatari, el secretari de l'Ajuntament que anava alçant acta, i alguna persona més que senc no recordar, correguérem els dos pisos, prestatges i caixons, i el patrimoni municipal va recuperar tots els documents seus, i a més va recollir tots els llibres, dos còdex del XVI, documents, revistes antigues, pintures de Vicente López, Castells, Benlliure, i de Carreño, mobles, i un munt de caixes de valuoses plaques fotogràfiques de vidre, totes anteriors a la guerra civil. Així mateix, un bon grapat de cartells art-decó del *Patronato Nacional de Turismo* i d'antics cartells de la fira, que junt a altres que recollírem de l'Hospital, i d'armaris buits de l'antic ajuntament, conformaren l'embrió de la magnífica col·lecció de cartells del Museu de l'Almodí. Tot plegat, un tresor impagable, que deguem a don Carlos i al bon seny final de donya Lidia, hui conservat entre el Museu de l'Almodí i l'Arxiu Municipal.

DE DONACIONS GENEROSES

Potser va ser en 1981, que l'Ajuntament de València va organitzar una mostra de la producció pictòrica d'artistes plàstics durant la II República, en la que va aplegar obres de pintors dels anys trenta. Efectes successius d'aquella mostra van ser les posteriors donacions al museu per part de dos artistes i professors que havien sigut de l'Institut Josep de Ribera.

Un dia, junt a don Rafael Pérez Contel que havia traçat tot el pla, visitàrem en el seu domicili de Palma de Mallorca a Francisco Carreño Prieto i la seua esposa Carmen Gómez Carbonell. Els dos havien sigut depurats en la postguerra, i expulsats de la docència del nostre institut per causa de la seua militància comunista. Carreño va confiar a Pérez Contel per a que gestionara des de València les diverses donacions: el què, el com, etc. I així va ser com, en diversos episodis, van anar a parar al Museu de l'Almodí les sèries senceres dels *Disparates* i la dels *Caprichos* de Goya; la dels gravats de la sèrie dels *Mendigos* de Jacques Callot, estampada en 1622. S'afegiren una nodrida representació d'obres del pintor valencià Constantino Gómez, pare de Carmen, i altra encara més grossa d'olis i dibuixos del propi Carreño, junt a peces estimables de Ricardo Verde i Renau.

Motlle obra de Pérez Contel, 1982, per encunyar les medalles de fills adoptius de Xàtiva. En el mercat d'antiquaris.

Passada l'etapa de la generosa donació del matrimoni Carreño-Gómez, arribà el torn de la de Pérez Contel, que em mostrava en dosis limitades, com un *tràiler* de cine, en el seu domicili del carrer General Sanmartín de València. Incloïa: deu planxes de coure de gravats dels segles XVIII i XIX representant a la Mare de Déu de la Seu, que per algun miracle havia recollit o aplegat; dibuixos seus amb diferents tècniques, un conjunt de delicioses escultures menudes metàl·liques, i dos de dimensions notables, *Las tres gracias cautivas* i *Torocelo*, en ferro rovellat, rovell que, a dir de l'autor, li conferia un cromatisme encisador. I a més, un munt de gravats i litografies de molt diversos autors.

La ciutat ho va agrair nomenant-los fills adoptius, i celebrant una mostra en l'entresol dret del Palau d'Alarcó, aleshores l'únic espai cultural de que es disposava.

EL PATRIMONI IMMATERIAL

A banda de les actuacions i vivències relatades, no seríem justos si no férem esment d'altres no tan visuals o conegudes.

Un aspecte relatiu al patrimoni immaterial molt estimat per l'Ajuntament va ser la recuperació del component lúdic i civil de la festa gran, el Corpus, absolutament agònica en 1979, any en que ja no eixien gegants per no trobar-se portadors, i els balladors dels nanos eren una colla llogada d'homes de Buñol, que no sols desconeixien la dansa, sinó que la tonada musical interpretada era la dels sanfermins: "*Uno de enero, dos de... etc.*" No ens ho ha contat ningú, parlem *de visu*. Tractàrem de l'assumpte amb la responsable

del Grup de Danses, Raquel Langa, i així va començar tot. En 1980 encomanàrem els caps dels nanos, que el grup va ballar amb tota dignitat i acceptació popular.

Gegants vells del Corpus. Foto d'autor desconegut. C. 1965

Nous gegants del Corpus fets per Martínez Mollà en 1985. Foto 2002 Mariano González.

En 1985 eixiren els gegants nous, molt més lleugers que els vells apedaçats, i en 1989 es feren els cavallets. Per a 1991, la processó havia recuperat quatre danses, gràcies a la direcció tècnica de l'esmentada Raquel i del professor Sebastià Garrido, amb qui acordàrem la conveniència de vincular les dansetes amb les col·legis de primària, per tal d'involucrar a la societat civil i assegurar el més possible la continuïtat. La recuperació va persistir després del 92 i, per sort, té bona salut i resposta del públic.

En el mateix apartat dedicat al patrimoni immaterial, hem d'ocupar-nos de la commemoració de la Crema de Xàtiva, acte en principi identificat localment amb l'esquerra i per tant voltat de certs entrebancs. Es trià la pedra de marbre de Buixcarró, donada pel propietari d'una pedrera de la part de Barxeta. I es col·locà en l'ampla vorera de Sant Francesc. El text de la làpida el redactàrem Agustí Ventura i jo mateix, en una tovallola de paper del bar Lorente del carrer Botigues. Així de senzilles i elementals són sovint les coses.

Amb el temps, la celebració arrelà, es va enriquir amb la participació de l'Escola de Danses, i hui encara és una fita anual que recorda aquell desastre. Com solen dir solemnement alguns papers, *ad perpetuam rei memoriam*.

LES APORTACIONS CREATIVES I L'INCREMENT PATROMONIAL

No podem deixar de banda l'inici de dos línies d'actuació que incrementaren el nostre patrimoni escrit i artístic. Va ser el primer la creació dels Premis Literaris Ciutat de Xàtiva, per tal de participar en el selecte club de les ciutats mitjanes valencianes que es plantejaren la necessitat de recolzar la producció de lletra impresa en la nostra llengua, en tres seccions: la poesia, la narrativa i la investigació històrica. Premis que han ultrapassat els quaranta anys.

La segona aportació a la cultura creativa del nostre temps venia predestinada per ser pàtria de l'Espanyolet. S'encetà un concurs internacional de gravat, sota el títol de "Biennal de gravat Josep de Ribera". Era un modalitat poc explorada per les administracions, en la que pagava la pena aventurar-se. La resposta va ser favorable i creixent amb cada edició, ja ne són dèsset, a la que venen arribant participants dels Estats Units, Mèxic, Cuba, Amèrica del sud, Índia i diversos països europeus. Amb el temps es convertiria en convocatòria compartida entre l'Ajuntament i el Rotary Club.

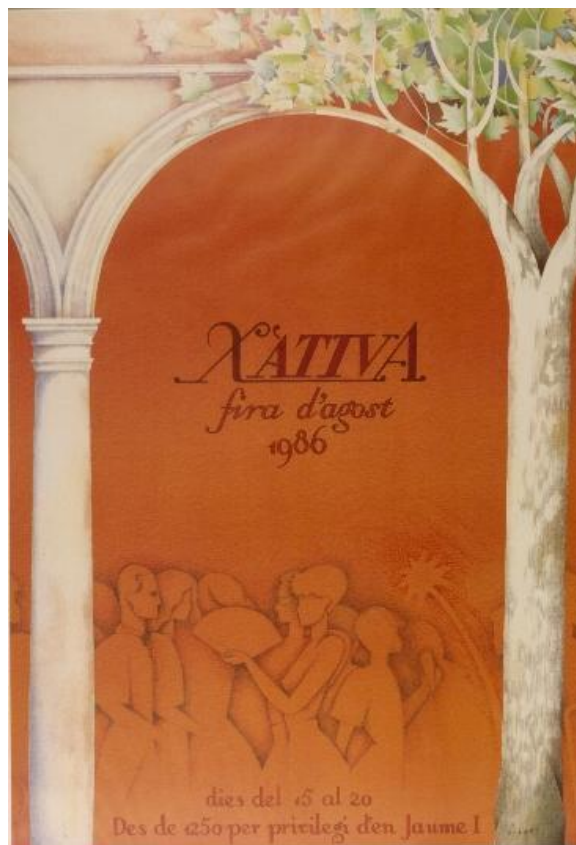
Finalment, cal dedicar unes ratlles a la creació *ex nihilo* de la col·lecció de cartells del Museu de l'Almodí, al·ludida més amunt. A finals del segle XIX, l'Hospital Major de Pobres de Xàtiva s'encarregava de la organització de la Fira d'Agost, motiu pel qual, entre els seus documents de la catalogació de 1982, aparegueren els cartells de grans dimensions anunciadors de la fira, quasi tots els més antics i valuosos com a testimonis documentals, que férem a un costat per dur-los al museu. De fet, no van arribar a figurar al catàleg que va publicar l'estudiós medievalista.

Aquells anys van ser de troballes inesperades i sorprenents, com ara, la planxa original del gravat del XVII de les Santes, i els esmentats, imatge de l'Assumpta i l'arxiu històric en l'Hospital, o la porta de la Trinitat, i, com veiem, també de cartells. A partir de 1983, quan ja l'ajuntament estava en l'Albereda, pujàvem de quant en quant a l'edifici antic per tal de recórrer els racons de l'enorme edifici: amagatalls i escaletes mai vistes, o escriptoris barrocs, abandonats perquè eren molt més grans les taules que les portes de la dependència on encara estaven (hui conservats en el museu). Al fons del claustre superior del costat de llevant, que era l'ala de l'alcaldia, havia estat la secretaria, on quedava paperassa per terra, calaixeres i prestatges ben lletjos. De damunt d'un armari vell vaig recollir un bon grapat de cartells de fira dels anys cinquanta i seixanta, plegats en quatre, potser algun més, allí oblidats.

Finalment, en 1990, quan va faltar Lidia Sarthou, l'Ajuntament va rebre el llegat heretat de son pare, Carlos Sarthou, entre el qual hi havia una vintena de cartells art déco del *Patronato Nacional de Turismo*, i nombrosos cartells de la Fira de Xàtiva, bàsicament dels anys vint als quaranta, així com d'altres esdeveniments. De sobte, el Museu de l'Almodí es va trobar amb una nova, copiosa i magnífica col·lecció de cartells, incrementada amb dos donacions i posteriors adquisicions en llibreries de vell de València, i amb els encàrrecs personals que férem per anunciar la Fira, entre el 1983 i el 1991, als artistes Boix, Armengol, Solbes, Miró, Valdés, Calatayud i Pina, que a més donaren els originals. Col·lecció que més avant va suscitar l'interès dels especialistes per tal d'exposar-la sencera en Xàtiva, València i Alacant i, en cartells solts i puntuals, en Benidorm, en el Reina Sofia de Madrid i en l'ambaixada espanyola de la República Dominicana. Interès que no decau, vist l'allau d'articles que se'n ocupen en el Llibre de Fira de 2024.

Cartell del Patronat Nacional de Turisme, obra de Renau. 1929. Legat Sarthou. Museu de l'Almodí

Cartell de Fira de 1986. Enric Solbes. Museu de l'Almodí

DOS ACTUACIONS SINGULARS

1.- UN QUADRE CONVERTIT EN SÍMBOL DE LA CIUTAT

En 1987 l'alcaldia va encomanar a Manuel Boix una obra que fora simbòlica de la nostra ciutat. L'artista, en una carta dirigida a l'alcalde, es comprometia a realitzar el treball tot i expressant-li *"la dificultat de dur endavant un encàrrec, per no ser allò que més motiva als pintors, però que en aquest cas accepte de bon grat per vàries raons: l'alta estima en que tinc a la teua ciutat, el seu significat en la història del nostre país i l'inesgotable font que constitueix de suggeriments estètics"*. No obstant, va afegir que caldria ajornar l'execució per trobar-se en vespres de traslladar-se a Nova York, aventura que esperava duraria més d'un any. *"Caldrà, doncs, que en tornar ens assentem amb la tranquil·litat necessària a aquelles coses en les que posem el cap i el cor, per definir les línies mestres del quadre..."*. Tanmateix, anunciava l'enviament d'un esbós per tal d'avançar, que finalment no va ser un sinó tres, hui conservats al Museu de l'Almodí.

En gener de 1990 el Tríptic Daurat de Xàtiva va quedar instal·lat en la capçalera del despatx d'alcaldia, amb assistència de tots els que havien intervingut. D'esquerra a dreta: Josep Palacios, autor de la llegenda; Josep Miquel Calabuig, comitent; Manuel Boix, el pintor, Paco i Pepe Valls, pare i fill, dauradors de les lletres. Mariano González, facilitador de les imatges que s'empraren. Foto d'autor no conegut.

Dos anys després, estant al seu poble, li vàrem dur un grapat de fotos del llegat Sarthou i les de l'Arxiu Mas de Barcelona, que l'artista va examinar amb mirada de pintor experimentat. En pocs minuts, sense dubtar un moment, va triar l'Àngel Pesador d'Ànimes del desaparegut retaule de Yáñez de la Almedina, posseïdor d'una força plàstica inqüestionable. La metamorfosi va consistir en l'intel·ligent elecció de poderoses imatges formals i compositives, aplegades en una obra seductora i excepcional, dotada d'un significant simbòlic immediatament perceptible, i complementada amb una bella inscripció, sorprenentment treta del primer quartet del sonet d'Ambrosio Álvarez de Toledo, alcalde major de la ciutat, que deia així:

*Si es que a Xàtiva buscas, caminante,
la misma ves ahora que antes era.
Pues, de su fuego, la fatal hoguera,
no mudó el ser, aunque mudó el semblante.*

Text que constituïa una notable contradicció amb la voluntat borbònica expressada en el decret de creació de la *Nueva Colonia de la Ciudad de San Felipe*, vist que el poeta proclamava el contrari: la continuïtat de la ciutat, amb el rostre cremat però el mateix. La

conversió del missatge va ser obra de l'escriptor de Sueca Josep Palacios, el qual, partint d'aquells versos castellans, va elaborar un lema, també en tres versions prèvies, que estalviem per no fer-ho llarg, fins la definitiva plasmada al quadre amb lletres daurades, d'on li ve el títol de *Triptic daurat de Xàtiva*, i diuen:

“La màscara del foc en torres i senyeres, ara de nou ens salva la claredat del nom i ens aferma el disegni de saber perdurar.”

En març de 1990, amb un breu discurs del bon amic de Boix i valencià universal, Joan Fuster, es va presentar al públic en el Museu de l'Almodí.

2.- LA FILA DEL PLA, UN PLET ENTRE REGANTS I EL MUNICIPI

Crec que va ser en 1985 quan es va manifestar un descens tan notable de l'aigua que arribava a la sala d'impulsió del carrer de Capellans (*Clérigos*), que corria perill de quedar desabastida la ciutat perquè les bombes no podien aspirar el cabal necessari per elevar-lo als dipòsits del Bellveret. Es va trobar que l'anomalia era deguda a que el sobrecequier o algú relacionat, havien desbocat al doble del seu pas o dimensions l'orifici de la Fila del Pla, concessió antiga situada abans d'entrar en zona urbana, que sagnava el canal principal. Gràcies a aquella fraudulenta manipulació no calia regar de nit i es podien transformar en regadiu alguns bancals a cota superior de l'aigua rodada. Ningú en la nova corporació havia sentit parlar del sobrecequier, que era qui tenia la clau de la mota d'accés a la fila des d'època predemocràtica quan havia sigut regidor.

L'enfrontament entre els regants i qui açò escriu, que aleshores també tenia delegades les competències relatives a les propietats municipals, va ser la més tempestuosa que recorde, de semblant tensió a l'originada per l'enfrontament amb les monges de l'hospital per la imatge de l'Assumpta, hui en el museu. L'assessor jurídic de l'Ajuntament, Vicent Miquel, amb l'auxili de la documentació que li vàrem facilitar, i dels dibuixos i croquis de l'enginyer municipal, va guanyar el plet, recobrant la clau i tornant la secció de la fila a les dimensions originals.

LA PLAÇA DEL MERCAT, ASSIGNATURA PENDENT

Com es pot endevinar llegint entre línies, el camí d'aquells irrepetibles anys no va estar exempt d'entrebancs, i tampoc tot va eixir com hauríem volgut, perquè la carrera va quedar interrompuda durant un grapat de legislatures, amb criteris ben diferents, sense projecte de ciutat. El creixement urbà va seguir avançant cap a l'horta, el qual, junt a la

inevitable instal·lació de grans superfícies comercials, van anar rossegant el comerç tradicional del centre històric, sense que s'albire una alternativa. Tampoc va haver, ni el hi ha encara, un creixement substantiu del turisme cultural, parcel·la en la que no ha encertat cap corporació.

Figuració ideal de com podria quedar la plaça del Mercat. Estudi Veges Tu. 2014

Les nombroses actuacions puntuals dutes a terme en les tres primeres legislatures no van disparar el límit diferencial necessari per a un regrés significatiu d'inversions i un creixement de l'ús residencial en la part antiga, que ha sigut discret i sense el múscul adient, en especial en el districte ciutat, prou despoblat i sense comerç. Per damunt damunt, com a exemple ben representatiu, contem que en aquestos anys han tancat, almenys, nou forns en els barris històrics. La bondat del resultat del primer mòdul pilot hauria despertat l'interès de propietaris i empreses, amb el resultat de la revitalització de la plaça. No va ser escoltat ni plasmat en programes. Per contra, el mercat diari ha desaparegut, i el de dimarts i divendres es troba en vies accelerades d'extinció. L'ús actual lúdic de la plaça, buida de residents i convertida en epicentre de restauració i de copes en les plantes baixes, probablement siga, en un futur no llunyà, l'estoc de mort de la plaça.

COROL·LARI

Així van ser les coses, i així hem referit aquelles que el *decorum* permet. Cal puntualitzar que el mèrit és coral, recordem que el període cronològic abasta tres

legislatures. Una persona sola no hauria pogut sembrar i collir en tants bancals sense l'autoritat delegada dels dos alcaldes esmentats, i l'ajuda d'un nodrida nòmina de persones que confiaren, ens animaren i en alguna o en moltes ocasions tiraren una mà per a que la nau arribara a bon port. Voldria recordar-los tots i no sabia per on començar. Els de la Casa: Manuel Casesnoves, Josep Miquel Calabuig, Miguel Alcocel, Isaïes Blesa, Mayte Morant, Juli Verger, Pep Bataller, Liberto Calabuig, Lino Badia, Àngel Martínez Baldó, Vicent Martínez Segrelles, Bartolomé Rodríguez; els de Xàtiva; Joan Juan, Ricardo Sicluna, sor María Gómez Pastor, abadessa de Santa Clara, Dolores Conejero, Ramon Ortola, Sebastià Garrido, Germán Ramírez, Raquel Langa; els de Madrid: arquitecte del ministeri de cultura, Cervantes Martínez Brocca; el director de *l'Instituto de Restauración y conservación de bienes culturales*, José María Cabrera Alonso; els directors del Museo del Prado, Alfonso Emilio Pérez Sánchez i Felipe Garín Llombart; la conservadora de dit museu, Mercedes Orihuela Maeso; el professor de *l'Escuela de Restauración de obras de Arte*, Miguel Peinado Alonso; els de València: els consellers Ferran Vidal, Ciprià Císcar i Antoni Birlanga, els presidents de la diputació Manuel Girona i Antoni Asunción, la regidora d'hisenda de l'Ajuntament de València, Clementina Ródenas, el director general de patrimoni artístic, Tomàs Llorens, el secretari del Consell Valencià de Cultura, Jesús Huguet, el professor de la Universitat de València i canonge arxiver de la catedral, Vicent Pons, els catedràtics de dita universitat, Manuel Sanchis Guarnier i Antoni Ferrando Francés, la cap del servei de biblioteques, María Luisa Villora, el secretari general de la conselleria de Cultura, Vicent Todolí Femenia, el mecenes Pere Maria Orts. Els artistes: Rafael Gómez Aranda, Joan Ramos, Pi Garcia del Busto, Josué Perales, José Blesa, Enric Solbes, Rafael Armengol, Adrià Pina, Antoni Miró, Miquel Calatayud, Manuel Valdés, Pere Valdepérez, i molt especialment, Manuel Boix.

I un just esment al paper ponderat i objectiu jugat per dos professionals de la informació, Ferran Belda des del diari Levante, i Conxa Navarro, com a directora d'Antena 3 Xàtiva. Massa sabem que circulen altres versions alterades, manipulades i inevitables en sectors malalts d'una societat reduïda, atacats per enveges i misèries i amants de les lloses de la *Damnatio memoriae*. No és casual que al llarg de l'escrit s'hagen omès els noms dels actors negatius que, no obstant, venen recollits en les actes de les sessions plenàries, les de les comissions de govern i en la premsa valenciana i local de l'època, on el lector podrà cotejar fets i dits.

Xàtiva, juliol de 2024